

О.І. ІЛІАДІ
(Кіровоград)

ЕТИМОЛОГІЧНІ ЕТЮДИ ЗІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОНІМІЇ

УДК 81'373.6-81.373.2

Іліаді О. І. Етимологічні етюди зі слов'янської історичної антропонімії; сторінок 8; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті, що продовжує авторський цикл етимологічних досліджень зі слов'янської лексики, наведені результати етимологічного аналізу ряду слів, які належать до найдавнішого хронологічного шару слов'янського словника. Реконструйовані у процесі етимологічної процедури праслов'янські форми, з огляду на обмежену географію їхніх рефлексів, можуть бути визначені як регіональні утворення.

Ключові слова: дериват, праслов'янський, етимологія, словотворення, прототип.

Серб., хорв. стар. Докоз, Докоза

Серб. *Докозић*, 1683 р. – особове ім'я (р-н Підгір'я), похідне від *Докоза* (Врполе), пор. ще *Докоз* (зафіксоване в одному боснійському селі в 1920–1921 рр.; Михаїловић 329–330), хорв. *Dokoza* – прізвище (Leksik 134). Можливо, ці антропоніми – сліди колишнього існування вузьколокального **dokozy/*dokoza* (?) < **do-koziti*, тобто префіксальної форми до незасвідченого **koziti*, до якого зводять (через ступінь подовження кореневого о > ѓ) **kaziti* ‘псувати’, пор. серб., хорв. *kaziti* ‘знищувати, занпащати, псувати’ та ін. (ЭССЯ 9, 171; див. також статтю **kazati* (se), с. 168–170).

По-іншому див.: (Михаїловић 329), де перелічені особові ймена зведені до subst. **докоз* – дериват від гіпотетичного **докозиту*, спільнокореневого з *окозиту се* ‘вимучитися’. Назване значення у серб./хорв. дієслові *козиту се* є переносним щодо ‘народжувати (про козу)’, і саме ця обставина не дозволяє пов'язувати **докозиту* з (о)козиту се: у слов'янських мовах дієслова із семантикою ‘народжувати (про тварин)’ творяться від назв недорослих особин тварин або взагалі без використання префіксів (пор. серб., хорв. *јаре* ‘козеня’ > *јарити се* ‘народжувати (про козу)’, *ждребе* ‘лоша’ > *ждребити*, а також однотипні рос. *пороситься, телиться, ягниться*), або ж за допомогою префікса о- (пор. рос. *о-жеребється, о-телиться, о-ягниться*), але не до-.

Хорв. стар. Кукоц

Хорв. *Кукоц*, 1825 р. – прізвище однієї родини (острів Брач), що походить зі Сплита (у першій половині ХХ ст. фіксується на острові Хвар). Це ім'я

В. Михайлович правдоподібно пояснив як сполучення *Куко-* (основа, представлена у словах для називання кривих, зігнутих предметів) і *оч*, яке позначало косооку, косу людину (Михайловић 634–635). З урахуванням архаїки структури слов'янських двоосновних іменників, побудованих за схемою «прикметник + іменник-соматичний термін», давній вік можна припускати й для хорв. *Кукоч*. Зокрема, це ім'я може бути зведене до псл. **kuko-očь*: **kuk-* (~ **kuka* > серб., хорв. *кѣка* 'гак', діал. 'вигин'; ЭССЯ 13, 86) & **očь* – граматичний варіант до **oko* 'око', що часто становить другу частину композит, пор. хорв. стар. *Beloč* (Трстен), XVII ст. (Михайловић 55: *Belo* + *očь*), де він виник із постпозитивного adj. *-ок, -оки* (пор. *црноок*, ~ *-и* 'чорноокий') під впливом форми двоїни **oči* (або шляхом розширення за допомогою *-jь*).

Д.-хорв. *Krnarutić*

Д.-хорв. *Krnarutić* – особове ім'я, в якому М. Шимундич виділяє adj. *крънь* 'обламаний', 'скалічений' (šimundić 63: другий компонент явно складного утворення тут не коментується). Йдеться про іменний композит (функціонував як прикметник) **кърънь, *кърънити* (: серб., хорв. діал. *кѣн* 'обламаний, шербатий', *кѣнѣти* 'обламувати, кряти', болг. (Геров) *кърънѣ* 'обрізувати'; ЭССЯ 13, 231, 236) & **ruta* (: серб. *рута* 'жорстке волосся/вовна', 'патли'; у В. Ст. Караджича, також у говірках Середньої Славонії; Skok III, 176–177: до ст.-сл. роута 'одежа, одяг, убрання', слвн. *rúta* 'ганчірка'; стаття *ruta*). Псл. **кърнорутъ*, імовірно, функціонувало як позначення людини з коротко чи нерівно підстриженим, обрізаним волоссям.

Рос. стар. *Сыропятов*

Рос. *Сыропятов*, XIX ст. – прізвище, відзначене в Онезькому повіті Архангельської губернії (Никонов 64: наводить поряд з іменами *Сыродубов, Сырорыбов*, вживаними в тому самому повіті), *Сыропяtkово*, XIX ст. – топонім (Псковська губ.; Трусман 74: тлумачить як «спотворене»), Матіашь *Сыропятовичъ*, 1528 р. – «дворянин землі Волынской» (в актах головного литовського трибуналу; Акты ВК XIII, 20).

Перелічені форми мають спотворений неправильним записом перший компонент (замість **Широпят-*, хоча тут можлива також і деетимологізація); всі вони відтворюють давній композит **širopeťь*: **širь* 'широкий' (пор. укр. *шир* 'широчінь', чес. *širý* та ін.; Фасмер IV, 442) & **peťa* 'п'ятá'.

Про деякі інші двоосновні утворення із **širь* див.: (Шульгач 254–255), що правда, навряд чи можна вважати вдалим відновлення тут псл. **širokony* і **širokožuxь* на основі рос. *Широконева* – ойконім у колишній Воронежській губернії, що межувала з Україною і мала певний відсоток україномовного населення (укр. говірки), *Широкожухов* – сучасне прізвище. Логічніше бачити в них похідні від фонетичних варіантів (нерідко виникають через деетимоло-

гізацію плюс канцелярські помилки під час реєстрації) поширених укр. прізвищ *Сіроконь/Сірокінь* (пор. *Білоконь/Білокінь*), *Сірокожух* ~ *сірий*.

Ст.-рос. *Шерта

Ст.-рос. **Шерта* (**Шерьта*) – особове ім'я, що стало словотвірною базою для місцевих назв на зразок *Шертино*, 1556 р. – пустище, *Шортина*, 1556 р. – пустище (Кирило-Білозерський монастир), *Шортино* – село у Білоозер'ї, 1556 р. (Строев I, 385, 397, 404). Псл. дериват із преф. **še-* від **rьta* (**šerьta* ?), пор. з іншою префіксальною частиною **na-rьtь* > ст.-рос. *Нарт* Якуня, 1627 р. ~ рос. діал. смол. *нарт* 'про зухвалу, вперту, нахабну людину' та ін. (ЭССЯ 23, 21–22).

Д.-рус. *Чевака

Документується у складі похідного імені д.-рус. Івань Чевакинъ, XV ст. (Шахматов 139) і сягає псл. **čevaka*. Утворення із формантом *-aka*, співвідносно із відновленими в ЭССЯ (4, 99–100) **čeviti!čevěti*, пор. блр. *чóвіць* 'не спати'. Разом із тим, існує значна імовірність відображення у д.-рус. **Чевака* рано переоформленого під впливом слів на *-ака* деривата від звуконаслідувального дієслова **čev(ъ)kati*, пор. рос. діал. волог. *чэвкать* 'цвірінькати' і под. (ЭССЯ 4, 100). За умови припущення саме такого тлумачення антропоніма його первісну форму слід реконструювати як **čevьka*.

Ст.-рос. Правоторх

Ст.-рос. *Правоторх* (Веселовский 258), *Правоторхъ*, XVII ст. – ім'я (Соколов 7), *Правотархъ* Тимофеевъ с. Зубовъ, 1610 р. (Вязьма; Тупиков 320). Маємо справу із рефlekсами псл. **pravotъrxъ* (**pravotъrkъ?*), утвореного складанням основ adj. **pravъ* 'правий', 'прямий' і **tъrx-*. Друга частина, можливо, співвідносна із відновленим у спеціальній літературі дієсловом **tъrxati*, репрезентанти якого демонструють семантику 'тріпати', 'обтріпувати', 'пошарпати(ся)', 'роздерти', пор. рос. *обтерхатъ* 'обшарпати, обстріпати (одяг)' і под. (див. про нього: Варбот 12–13 і наст.). Нам невідомий російський рефлекс **tъrxati* (це може пояснюватися неповнотою зібраного на сьогодні діалектного матеріалу), тому кваліфікація другого компонента композита *Правоторх* як *-tъrxъ* ~ **tъrxati* значною мірою умовна. З іншого боку, *Правоторх* так само вірогідно пояснювати як вторинну форму до **Правоторк* із постпозитивним **tъrkъ* ~ **tъrkati*, пор. рос. *тóркать* 'штовхати, бити, лущувати' та ін. (Фасмер IV, 83). Кінцеве *-x* у цьому разі відбиває відоме російській діалектній фонетиці зрушення *к* > *х* в абсолютному кінці слова.

Чес. Voděrady, пол. Wodziradz, ст.-блр. Водерацкый та ін.

Чес. *Voděrady*, пол. *Wodziradz* – відантропонімі місцеві назви (Miklosich 139: вод-), ст.-блр. Миколай Юрьевич *Водерацкый*, 1586 р., (в іншому документі він же) *Водорацкый* (Акты ВК XXVI, 403), пор. ще ст.-укр.

Водорацькій Степань (Акты ПП 113), а також форму зі зміною *B-* > *Б-*, представлену в суч. укр. прізвищі *Бодорацький*.

Перелічені оніми репрезентують псл. **voděradъ* – композит форми дат. іменника **voda* із прикметником **radъ/*ordъ*, у зв'язку з чим пор. **močeradъ* (ЭССЯ 19, 77–78) і **suxoradъ* > ст.-рос. *Сухорадь* Ромаско, 1565 р. (Тупиков 383). Причиною варіювання *e* : *o* у ст.-блр. і укр. формах був вплив структури регулярних двоосновних утворень із поєднувальним *o*.

Ст.-рос. **Скоруй*

Ця особова назва засвідчена у складі похідного від неї ст.-рос. ойконіма *Скоруево* (територія історичної Новгородської землі; НПК 2, 838). Незважаючи на значну кількість імен (і співвідносних із ними апелятивів) із коренем *(s)kor-/ (c)kor-* у слов'янському словнику, названий антропонім може становити певний інтерес для праслов'янської реконструкції. Зокрема, він, можливо, відтворює реліктове похідне **skorujь*, в якому вбачаємо розширення за допомогою *-j-* давньої *u*-основи **skor-ou-*, варіантної до *i*-*e*. **skorā*, пор. псл. **skora* (рос. діал. орл. *скора́* 'кора дерева'; СРНГ 38, 83). Про основи на *-u* всередині етимологічного гнізда з базовим **(s)ker-* 'різати' (д.-рус. *кора*, рос. *кора́* також розглядаються в його рамках) див., напр.: (Рокоту 947: **(s)keru-*).

Скорочення

Акты ВК – Акты, издаваемые [археографическою] комиссией, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне (Акты, издаваемые Виленскою комиссией для разбора древних актов). – Вильна, 1865–1915. – Т. I–XXXIX.

Акты ПП – Мотыжинский архив: Акты Переяславского полка XVII–XVIII в. – Киев, 1890. – 250 с.

Варбот – *Варбот Ж. Ж.* К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. I / Ж. Ж. Варбот // Этимология. 1971: [сб. науч. работ / отв. ред. О. Н. Трубачев]. – М.: Наука, 1973. – С. 3–19.

Веселовский – *Веселовский С. Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М.: Наука, 1974. – 233 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М.: Наука, 1974–2013. – Вып. 1–38.

Михајловић – *Михајловић В.* Српски презименик / В. Михајловић. – Нови Сад : Аурора, 2002. – 735 с.

Никонов – *Никонов В. А.* География фамилий / В. А. Никонов. – М.: Наука, 1988. – 192 с.

НПК – Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комис. – С.-Петербург, 1859–1910. – Т. 1–6 и Указатель.

Соколов – *Соколов А. И.* Русские имена и прозвища в XVII в. / А. И. Соколов // Известия Общества археологии, истории и этнографии при императорском Казанском университете. – Казань, 1891. – Т. IX. – Вып. 1. – С. 1–16.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова]. – Л. ; С.-Петербург: Наука, 1965–2013. – Вып. 1–45.

Строев – Архив П. М. Строева // Русская историческая библиотека (Т. XXV, XXXII). – Петроград, 1915–1917. – Т. I–II.

Трусман – *Трусман Ю. Ю.* Этимология местных названий Псковского уезда / Ю. Ю. Трусман. – Ревель, 1897. – 137 с.

Тупиков – *Тупиков Н. М.* Словарь древнерусских личных собственных имен / Н. М. Тупиков. – С.-Петербург, 1903. – 864 с.

Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / Макс Фасмер; [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина]. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.

Шахматов – *Шахматов А. А.* Исследование о Двинских грамотах XV в. / А. А. Шахматов. – С.-Петербург, 1903. – Ч. II. – С. 335 с.

Шульгач – *Шульгач В. П.* Реконструктивні можливості антропонімії / В. П. Шульгач // Актуальні питання антропоніміки: Зб. матеріалів наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька. – К.: Академперіодика, 2005. С. 251–258.

Leksik – *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske.* – Zagreb: Tipograf, 1976. – 722 s.

Miklosich – *Miklosich F.* Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen / F. Miklosich. – Heidelberg: Carl Winter, 1927. – 354 p.

Pokorny – *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bern ; München: Francke Verlag, 1959. – Bd I. – 1183 p.

Skok – *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / P. Skok. – Zagreb: JAZU, 1971–1974. – Knj. I–III.

Šimundić – *Šimundić M.* Unbekannte und Weniger Bekannte kroatische Personennamen des IX, X und XI Jahrhunderts / M. Šimundić // Балканско езикознание. – 1982. – Т. XXV, № 1. – P. 51–75.

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ЭТЮДЫ ПО СЛАВЯНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ АНТРОПОНИМИИ

А.И. Илиади

Аннотация

В статье, продолжающей авторский цикл этимологических исследований славянской лексики, приводятся результаты этимологического анализа ряда слов, принадлежащих самому древнему хронологическому пласту славянского словаря. Реконструированные в процессе этимологической процедуры праславянские формы, с учетом ограниченной географии их рефлексов, могут быть определены как региональные образования.

Ключевые слова: дериват, праславянский, этимология, словообразование, прототип.

**ETYMOLOGICALLY STUDIES OF
SLAVONIC HISTORICAL ANTHROPONIMS**

A.I. Iliadi

Summary

The author's cycle of etymological research pertinent to the Slavonic vocabulary is continued, the etymological analysis results of a number of the words relative to the ancient chronological layer of the Slavonic vocabulary is given in the paper. Proto-slavonic forms, reconstructed in the process of etymological procedure, can be determined as an areally restricted derivatives.

Key words: derivative, Proto-slavonic, etymology, derivation, prototype.